

ВИДИ ПОКАРАНЬ, ЩО ПЕРЕДБАЧЕНІ ЗА НЕОБЕРЕЖНІ ЗЛОЧИНИ: РЕЗУЛЬТАТИ ВИВЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

TYPES OF PUNISHMENT, FORESEEN FOR CARELESS CRIMES: RESULTS OF THE STUDY OF THE CRIMINAL LEGISLATION OF UKRAINE

Кочуріна Д.В.,

*аспірант кафедри кримінального права
Класичного приватного університету*

У статті висвітлюються результати вивчення караності необережних злочинів за кримінальним законодавством України. Встановлено, що позбавлення волі однозначно лідирує серед покарань за необережні злочини. Сформульовано висновок, що передбачення законодавцем за вчинення необережних злочинів таких видів покарання, як громадські роботи та арешт, є відступом від загальної тенденції незастосування цих видів покарань за необережні злочини.

Ключові слова: покарання, вид покарання, необережність, необережний злочин, позбавлення волі, громадські роботи, арешт.

В статье освещаются результаты исследования наказуемости неосторожных преступлений по уголовному законодательству Украины. Установлено, что лишение свободы однозначно лидирует среди наказаний за неосторожные преступления. Сформулирован вывод, что законодатель, предусмотрев за совершение неосторожных преступлений такие виды наказания, как общественные работы и арест, отступил от общей тенденции на неприменение этих видов наказаний за неосторожные преступления.

Ключевые слова: наказание, вид наказания, неосторожность, неосторожное преступление, лишение свободы, общественные работы, арест.

In the research paper are elucidated the results of a research the negligent crime's punishability for the criminal legislation of Ukraine. It was ascertained that deprivation of freedom is unambiguously leading among the sorts for the negligent crimes. It is making up 83,7% among all sorts of punishment for negligence. Public works and arrest are provided only in 3,1% such as sort of a punishment for the negligent crimes. It was stated a conclusion that providing by the lawmaker for committing the negligent crimes such sort of punishment as public works and arrest is aberration from general tendency non-use these sorts of a punishment for the negligent crimes.

Key words: punishment, sort of punishment, negligence, negligent crime, deprivation of freedom, public works, arrest.

Постановка проблеми. Стан нинішніх кримінологічної, кримінально-правової та кримінально-виконавчої наук дозволяє зробити висновок про певну специфічність як криміналізації, так і пеналізації необережних діянь. Із кримінально-правового погляду особливість необережних злочинів полягає не лише у специфіці психічного ставлення суб'єкта до свого діяння та його результатів, що вже досліджено (хоча і недостатньо мірою) сучасною наукою, а стосується й об'єктивної сторони цих злочинів, заходів кримінально-правового впливу за ці злочини, кримінально-правової політики у цій сфері тощо. Наукові уявлення про межі впливу держави на особу, яка припустилась у своїй поведінці необережності, чим завдала шкоди охоронюваним законом правам та інтересам інших осіб, суспільству або державі, є вельми поверхневими. Питання про те, яким має бути покарання за скоєння необережних злочинів, належить до недостатньо вивчених наукою кримінального права. Показовим є і те, що на нинішньому рівні розвитку наук кримінології та кримінального права ми не маємо чіткого уявлення про розподіл видів покарань, передбачених за скоєння необережних злочинів, слабо орієнтуємось у тому, яким із них надається перевага з боку законодавця під час формулювання санкцій норм про зазначені злочини. Усе наведене змушує нас здійснити

наскрізне вивчення санкцій кримінально-правових норм про злочини, скоєні через необережність, визначити ті види покарань, які переважно застосовуються законодавцем, та сформулювати пропозиції щодо оптимізації кримінально-правової політики у сфері протидії необережним злочинам.

Стан опрацювання. Питання про те, які види покарань передбачає чинне кримінальне законодавство України за скоєння необережних злочинів, як розподіляються ці види покарань серед усіх необережних злочинів, ще не було предметом самостійного дослідження у науці кримінального права нашої держави. Водночас здійснене нами дослідження ґрунтується на працях вітчизняної кримінально-правової науки, що присвячені злочинам із необережною формою вини. Для розвитку теорії покарання за необережні злочини важливе значення мають праці таких науковців, як С.Р. Багіров [1], В.І. Борисов [2], С.В. Гончаренко [3], О.В. Гороховська [4], О.М. Костенко [5], І.П. Лановенко [5], В.А. Мисливий [6], С.І. Нежурбіда [7]. Певною мірою були використані праці зарубіжних авторів, зокрема В.В. Агільдіна [8], О.І. Рарога та В.А. Нерсисяна [9], Є.М. Солдатової [10].

Метою статті є висвітлення результатів вивчення караності необережних злочинів за кримінальним законодавством України та формулювання наукових

висновків і пропозицій на підставі виявлених дослідженням закономірностей.

Виклад основного матеріалу. У сучасній теорії кримінального права все більша увага приділяється вивченню системи та підсистем покарань. Так, О.П. Рябчинською запропоновано вважати підсистемою покарань такий структурний елемент системи покарань, якому притаманні властивості системи, що має певні підцілі та функціональне спрямування, що визначається під час її побудови [11, с. 7].

Наше вивчення покарань, які передбачені за необережні злочини, дозволяє визнати, що ці покарання становлять структурний елемент системи покарань, мають власні, підпорядковані загальній меті покарання, підцілі, своє функціональне спрямування, а саме – досягнення складових частин єдиної мети покарання. Деякі види покарань узагалі не використовуються законодавцем у санкціях норм про необережні злочини, інші використовуються лише спорадично, незакономірно, що дає підставу вважати їх випадковим елементом підсистеми покарань за необережність. На підставі наведеного вважаємо, що виокремлення підсистеми покарань за необережні злочини є доцільним.

Здійснюючи вивчення караності необережних злочинів, важко обійти питання про те, які саме види злочинів слід визнавати необережними. Проте, прагнучи уникнути повторення із публікаціями, де про це йшлося докладніше, зауважимо лише таке. Більшість дослідників необережних злочинів здійснюють їх підрахунок або за статтями, якими передбачено необережні злочини, або за частинами статей. Ми ж вважаємо за необхідне застосувати іншу методику розрахунку, оскільки невід'ємною ознакою необережного злочину є злочинні наслідки. Часто буває так, що одна частина статті містить перелік кількох наслідків, які можуть бути завдані через необережність. Наприклад, норма ч. 2 ст. 276 КК України передбачає таку диспозицію: «ті самі діяння, якщо вони спричинили потерпілому середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження або заподіяли велику матеріальну шкоду». Вважаємо, що ця частина передбачає три види необережного злочину: 1) порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту, що спричинило потерпілому середньої тяжкості тілесне ушкодження; 2) порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту, що спричинило потерпілому тяжке тілесне ушкодження; 3) порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту, що заподіяло велику матеріальну шкоду. Якщо за такою методикою (на підставі врахування злочинного наслідку) проаналізувати 39 статей Особливої частини КК України, де йдеться про необережні злочини, то з'ясується, що чинний КК України містить 129 необережних злочинів.

Для цього дослідження було застосовано таку методику. Усі відібрані нами 129 видів необережних злочинів, включаючи військові необережні, було розташовано у таблиці за порядком їх згадування

у КК України. Кількість таблиць було розраховано залежно від кількості покарань, які застосовано законодавцем за необережні злочини. У результаті дослідження ми встановили, що серед 12 видів покарань, передбачених ст. 51 КК України, у санкціях злочинів, які вчиняються через необережність, застосовуються дев'ять. Якщо виключити військові необережні злочини, за які передбачаються два види покарання – службові обмеження для військовослужбовців та тримання у дисциплінарному батальйоні, то кількість покарань дорівнює семи. Це такі види покарань, як: 1) позбавлення волі; 2) обмеження волі; 3) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; 4) штраф; 5) виправні роботи; 6) громадські роботи; 7) арешт.

Тепер наведемо розрахунки щодо частоти використання тих чи інших видів покарань у санкціях норм за конкретні необережні злочини. Покарання наводяться за відсотками від більшого до меншого, а 129 необережних злочинів було взято нами за 100%:

- позбавлення волі передбачено за 108 злочинів (83,7%);
- обмеження волі передбачено за 66 злочинів (51,1%);
- позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю передбачено за 50 злочинів (38,7%);
- штраф передбачено за 36 злочинів (27,9%);
- виправні роботи передбачено за 35 злочинів (27,1%);
- громадські роботи передбачено за 4 злочини (3,1%);
- арешт передбачено за 4 злочини (3,1%).

Окремо слід зазначити покарання для військовослужбовців:

- тримання у дисциплінарному батальйоні передбачено за 5 злочинів із 129 (3,8%), або за 5 із 20 необережних військових злочинів (25%);
- службові обмеження для військовослужбовців передбачено за 4 злочини з 129 (3,1%), або за 4 із 20 необережних військових злочинів (20%).

Громадські роботи передбачено лише за ст.ст. 128, 197 та 247 КК України. Арешт передбачено лише за кілька транспортних злочинів (ч. 1 ст. 281, ч. 1 ст. 283 та ч. 1 ст. 286 КК України). З наведеного можна зробити висновок, що передбачення законодавцем за скоєння необережних злочинів таких видів покарання, як громадські роботи та арешт, є незакономірним.

Деякі науковці вважають, що саме призначення арешту за спричинення смерті через необережність є найбільш раціональним заходом, враховуючи специфіку цього виду покарання у вигляді повної ізоляції від суспільства та нетривалий строк – до 6 місяців. На їхню думку, реальне призначення цього виду покарання буде лише сприяти досягненню цілей покарання, встановлених кримінальним законом. Арешт здійснить запобіжний вплив як на саму особу, яка вчинила необережний злочин, так і на інших осіб. Поміщення винуватця в арештний будинок на умовах повної ізоляції від суспільства відновить соціальну справедливість в очах потерпі-

лих. Нетривалий строк цього покарання буде сприяти виправленню, усвідомленню суб'єктом своїх помилок, а в подальшому скоротить період адаптації після відбування покарання, тому ми не отримаємо «морального виродка», незгодного із позбавленням волі і такого, що має претензії до суспільства після відбування покарання [8, с. 117–118].

Із наведеним підходом складно погодитись. Наші дослідження свідчать про більшу наукову обґрунтованість позиції про виключення короткострокового позбавлення волі (оскільки арешт за юридичною природою є саме короткостроковим позбавленням волі) із санкцій норм про необережні злочини і більш широке застосування покарань у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Здійснені ще за радянських часів дослідження дозволяють пересвідчитись, що додаткове покарання у вигляді позбавлення права займатись певною діяльністю володіє значними можливостями як виховного, так і карального впливу на винуватих, а також є більш ефективним, ніж призначення за ці ж діяння коротких строків позбавлення волі або виправних робіт, що може слугувати підставою для включення його у санкції необережних злочинів як альтернативу позбавленню волі [10, с. 63–64]. Як було наведено вище, покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю передбачено за 50 необережних злочинів, що становить 38,7%. Вважаємо, що у майбутньому зберігатиметься тенденція розширення питомої ваги цього покарання у санкціях норм про необережні злочини.

В.В. Агільдін пропонує із санкції норми, яка передбачає відповідальність за спричинення смерті через необережність, повністю виключити такий вид покарання, як позбавлення волі. На його думку, цей вид покарання має призначатися лише за скоєння тяжких або особливо тяжких злочинів, а заподіяння смерті через необережність належить до злочинів середньої тяжкості [8, с. 118]. Ми вважаємо, що така пропозиція суперечить поглядам самого ж В.В. Агільдіна про більшу диференціацію санкцій [8, с. 113].

Загалом позбавлення волі однозначно лідирує серед покарань за необережні злочини. Вище було зазначено: цей вид покарання має місце 108 раз у санкціях норм 129 злочинів, що становить 83,7%. Таким чином, законодавець вважає позбавлення волі основним видом покарання за злочини, що вчиняються через необережність.

Свого часу, станом на 1999 р., О.І. Парог та В.А. Нерсесян підраховали, що КК РФ містить 54 склади, які визначались законодавцем як необережні. Причому лише 6 із них не передбачають у санкції позбавлення волі. У 21 складі позбавлення волі є єдиним видом покарання [9, с. 39]. Стосовно цих даних можна зазначити, що автори, мабуть, підраховували склади необережних злочинів за статтями (частинами статей), а не за наслідками, як це здійснено нами у цьому дослідженні. Проте навіть за цими даними можна зауважити, що позбавлення волі

передбачено у 48 складах злочинів (54–6=48), що становить 88,8%. Тобто процентне співвідношення є дуже подібним до того, яке вираховували ми, – 83,6%.

Позбавлення волі як вид покарання відзначається високим рівнем репресивності і, як свідчать численні дослідження вітчизняних та іноземних науковців, найбільш пов'язаний із негативними для особи наслідками (вторинна криміналізація, стигматизація, втрата соціальних навичок, втрата суспільно корисних зв'язків тощо) [12, с. 1].

Водночас позбавлення волі поступово «здає» свої позиції у теорії кримінального права. Варто підтримати думку Т.А. Денисової, що сучасний розвиток кримінального законодавства має бути спрямований на забезпечення гуманного ставлення до особи, яка вчинила злочин. В історичній ретроспективі це виглядає так: відмова від помсти, каліцтва, каторжних робіт, смертної кари, поступове витіснення позбавлення волі на певний строк, розширення застосування альтернативних видів покарання (громадські роботи, штраф тощо) та заходів виправного впливу [13, с. 8].

Примітним є те, що вже в кримінологічній науці радянського періоду висловлювалась така думка: покарання у вигляді позбавлення волі саме по собі є вимушеним злом та існує тому, що суспільство поки що не придумало нічого іншого на заміну цьому виду покарання [14, с. 6].

В.І. Касинюк та В.М. Білоконеv у зв'язку із цим зауважують, що у такому разі застосування позбавлення волі до осіб, які вчинили необережні злочини, є на порядок вищим злом. На думку цих учених, виправлення певних деформацій в особистісних настановах необережних злочинців щодо суспільних цінностей може бути досягнуто самим фактом притягнення до кримінальної відповідальності з використанням більш м'яких видів покарання порівняно з позбавленням волі [15, с. 169–170].

Погоджуємось із думкою Є.Ю. Полянського, що кожна особистість є частиною суспільства, а випадіння цієї частини у деяких випадках може бути суспільству не вигідним. «Наприклад, – пише Є.Ю. Полянський, – засуджуючи до позбавлення волі фахівця високого рівня за незначний чи необережний злочин, держава позбавляє суспільство тих імовірних корисних результатів, що могли б бути отримані засудженим, якби він залишався на волі. У такому разі особа є носієм корисності, її не вигідно ізолювати від суспільства. Інакше постає питання потенційної небезпеки особи. У разі ізоляції такої особи суспільство виграє, оскільки воно уникає небезпеки заподіяння шкоди з боку цієї особи» [16, с. 27].

Правильно зазначає Н.А. Савінова, що навряд чи жертвам лікарів важливо, щоб лікар відбував покарання у вигляді позбавлення волі. Водночас для них і для потенційних жертв лікаря-вандала важливо знати, що він позбавлятиметься права здійснювати лікувальну діяльність і поновлюватиме матеріальну і моральну шкоду, завдану пацієнтові. Те саме стосується і злочинця, який здійснює викладацьку, вчительську, суддівську чи правоохоронну діяльність.

Такі особи мають бути усунені від діяльності, під час вчинення якої чи через яку вони вчинили злочин [17, с. 124].

Висновки. Отже, сьогодні позбавлення волі однозначно лідирує серед покарань за необережні злочини, зустрівшись 108 раз зі 129, що становить 83,7%. Вітчизняний законодавець не надто зважає на здобутки теорії кримінального права і використовує позбавлення волі як основний вид покарання за злочини, що вчиняються через необережність. Громадські роботи передбачаються як вид покарання за необережні злочини лише у ст.ст. 128, 197 та 247 КК України. Арешт передбачено лише за кілька тран-

спортних необережних злочинів (ч. 1 ст. 281, ч. 1 ст. 283 та ч. 1 ст. 286 КК України). На підставі дослідження вважаємо, що передбачення законодавцем за скоєння необережних злочинів таких видів покарання, як громадські роботи та арешт, є відступом від загальної тенденції незастосування цих видів покарань за необережні злочини. Перспективним варто визнати створення наукових засад для запровадження підсистеми покарань за злочини, що вчиняються через необережність. Наявність такої підсистеми із чіткими параметрами можливих покарань дозволить оптимізувати діяльність законодавця під час криміналізації та пеналізації необережних діянь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Багіров С.Р. Причинний зв'язок у злочинах, що вчиняються через необережність : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / С.Р.Багіров. – К., 2005. – 20 с.
2. Борисов В.І. Необережність та її види : [текст лекції] / В.І. Борисов. – Харків : Юрид. ін-т, 1991. – 23 с.
3. Гончаренко С.В. Преступная небрежность. Уголовно-правовой и криминологический аспекты : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / С.В. Гончаренко. – К., 1990. – 20 с.
4. Гороховська О.В. Вбивство через необережність: проблеми кримінальної відповідальності : [монографія] / О.В. Гороховська ; наук. ред. А.А. Музика. – К. : Вид. А.В. Паливода, 2007. – 180 с.
5. Преступная неосторожность (уголовно-правовое и криминологическое исследование) / отв. ред. И.П. Лановенко. – К. : Наук. думка, 1992. – 220 с.
6. Мисливий В.А. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту / В.А. Мисливий. – Донецьк : Юрид. акад. Мін-ва внутр. справ, 2004. – 380 с.
7. Нежурбіда С.І. Злочинна необережність: концепція, механізм і шляхи протидії : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / С.І. Нежурбіда. – К., 2001. – 18 с.
8. Агильдин В.В. Уголовно-правовая и криминологическая характеристика причинения смерти по неосторожности : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / В.В. Агильдин. – Иркутск, 2003. – 208 с.
9. Рарог А. Дифференциация назначения наказания за неосторожные преступления / А. Рарог, В. Нерсисян // Российская юстиция. – 1999. – № 7. – С. 39.
10. Солдатова Е.М. Практика назначения дополнительных наказаний за неосторожные преступления в сфере использования техники / Е.М. Солдатова // Актуальные проблемы борьбы с преступностью. – Владивосток : ДВГУ, 1983. – С. 62–66.
11. Рябчинська О.П. Теоретико-правові засади функціонування системи покарань в Україні : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О.П. Рябчинська. – Запоріжжя, 2013. – 40 с.
12. Бадира В.А. Виправлення жінок, засуджених до позбавлення волі як мета покарання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В.А. Бадира. – Львів, 2006. – 20 с.
13. Денисова Т.А. Кримінальне покарання та реалізація його функцій : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Т.А. Денисова. – Запоріжжя, 2010. – 40 с.
14. Хохряков Г.Ф. Парадоксы тюрьмы / Г.Ф. Хохряков. – М. : Юрид. лит-ра, 1991. – 224 с.
15. Касинюк В.І. Кримінальна відповідальність військовослужбовців за порушення правил водіння або експлуатації машин / В.І. Касинюк, В.М. Білоконов. – Запоріжжя : Вид. С.О. Глазунов, 2011. – 231 с.
16. Полянський Є.Ю. Призначення покарання за кримінальним правом США : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Є.Ю. Полянський. – Одеса, 2007. – 185 с.
17. Савінова Н.А. Эффект плато (Plateau-effect) у парадигмі вітчизняної кримінально-правової доктрини / Н.А. Савінова // Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 12–13 жовт. 2016 р.). – С. 119–124.